

Magija, mitologija ir totemizmas Claude Levi-Strauss knygoje „Laukinis mąstymas“

Klodos Levi-Strosas, XX-XXI a. prancūzų filosofas, antropologas, etnologas, vienas iš struktūrinės antropologijos kūrėjų, laikomas vienu žymiausių XX a. antros pusės prancūzų intelektualų. Savo darbuose jis aiškina pirmykščių bendruomenių papročius, mitologiją, folklorą, totemizmą, mąstymo struktūrą.

Kaip mokslininkas jis brendo veikiamas E. Durkheimo ir jo sūnėno M. Mausso. Juos sekdamas suprato, kad bet kokia logika be klasifikavimo neįmanoma. Iš minėtų pirmtakų jis perėmė idėją, kad gamtos pasaulio klasifikacinė struktūra negali būti išvedama tik iš stebėjimo. Ypatingai didelį vaidmenį kuria visuomenė, kurianti struktūrą, kurios pagrindu ir yra kuriam gamtos pasaulio klasifikacija, paremta žmogaus mąstymo struktūrine logika (Čiubrinkas 2007, p. 134). Savo knygoje „Laukinis mąstymas“ Klodas Levi-Strosas neaiškina sąvokų, apibrėžimų ir faktų kalbėdamas apie religijų aspektus, susijusius su senąja religijos forma totemizmu, religijos ir magijos, religijos ir mitologijos santykius, totemizmo klasifikacijas ir pan. Tačiau knygoje daug kur atsispindi struktūralizmo aspektai, gamtos pasaulio klasifikacijos paremtos struktūrine logika, aiškos struktūros tiek mąstyme, tiek veiksmuose bendruomenių, kurių stebėjimais paremta minima knyga.

Šiame straipsnyje dėmesys bus skiriamas senajai religijai – totemizmui, kurį autorius laiko logiška ir elementarios pirmykštės bendruomenės gamtos objektų klasifikavimo sistema. Taip pat siekiama apžvelgti religijos objektą, religijos ir mitologijos, religijos ir magijos santykį, religijos klasifikacijas ir kt.

Religijos apibrėžimas

Kalbėdamas apie pačią religiją Klodas Levi-Strosas ją mato kaip kultūros fenomeną, dėl to religiją nagrinėja per magijos, o ypač per totemizmo aspektus. Autorius neskiria religijos nuo kultūros, nes kultūra, pasak jo, persmelkta totemizmo, magijos, mitologijos aspektų. Teigia, kad norint suprasti religiją reikia suprasti maginį ir toteminį mąstymą. Klodas Levi-Strosas neskyrė dėmesio religijos sąvokai. Galimai taip yra todėl, kad religiją jis galejo laikyti nuoseklia minčių ir elgesio struktūra paremtais veiksmais, kurie paaiškinami hipotezėmis, ilgalaikiais stebėjimais. Kadangi knygoje aprašyti veiksmai įprastai laikomi religiniais, autorius knygoje pateikdamas begalę pavyzdžių iškelia nuoseklia alternatyvą religijai jos visai nesureikšmindamas, o daugiausiai paliesdamas tokį reiškinį kaip totemizmas ir per jo prizmę tarp eilučių aiškindamas pačią religiją.

Kalbant apie religijos apibrėžimą, nors jis ir nėra aiškiai suformuotas knygoje „Laukinis mąstymas“, žmogaus ir gamtos ryšis šioje temoje išlieka itin svarbiu. Labai stebimasi skirtingų Šiaurės Amerikos, Indonezijos, Šiaurės Azijos (Rusijos teritorijoje) genčių gebėjimais, fenomenaliomis žiniomis, kaip gyvūnų ir augalų dalis panaudoti pagal skirtingas paskirtis, pvz. gydant, ritualams, maistui ir t.t. Dėl šios priežasties itin glaudus žmogaus ir gamtos ryšys keldavo didelį susižavėjimą etnologams, tame tarpe ir Klodui Levi-Strosui. Autorius pabrėžia, kad genčių gyvenimuose pažįstant aplinką ir naudojant gamtos teikiamus resursus labai svarbu konkrečiai tvarka, klasifikacija, kad ir kokia ji būtų, o veiksmus (su kad ir kokiais motyvais jie būtų atliekami), kuriuose naudojami ritualuose, maginėse veiklose, galima traktuoti, kaip religines veiklas.

Religija ir magija

Klodos Levi-Strosas labiau gretina magiją su mokslu nei su religija. Magija tai alternatyvus mokslinis pažinimo būdas, kuris yra konkretus. Remiamasi pojūčiais, vaizduote. Maginiuose veiksmuose yra struktūra, nes visos grupės skirtingus dalykus grupuoja, dėl to bandomas atrasti ryšys. Maginis pažinimas susijęs su visa ko determinizmu ir sąsajoms.

Maginį pažinimą autorius aprašo per stebėtas gentis. Jų atstovai medicinos srityje naudoja įvairių gyvūnų, vabzdžių, paukščių ir pan. skirtingas kūno dalis siekdami konkrečių tikslų, pvz.

altajaus rusai ant kaklo kabinasi džiovintą šikšnosparnį, kuris turėtų apsaugoti nuo karštinės. Šiems veiksams atlikti yra reikalingas mokslinis floros ir faunos pažinimas. Galima daryti išvadą, kad skirtingose kultūrose maginiai aspektai yra ne vienodai pažinti dėl tose kultūrose esamo ne vienodo pažinimo lygio ir skirtingo maginio mąstymo.

Autorius kalba apie maginį mąstymą, kuris susijęs su tuo, kad pasaulio reiškiniai paklūsta konkrečiai tvarkai ir yra dėsningi. Kaip pavyzdį Klodas Levi-Strosas pateikia juodakojų genties indėnų stebėjimus, t.y. jie spėdavo kada ateis pavasaris pagal bizonų embrionų, išimtų iš užmuštų patelių iščių, būklę.

Sąvoką „kerėjimas“, siejamą su magija, autorius pateikia, kaip gamtos filosofiją, kurioje galima rasti priežastingumo teoriją, esą nelaimę atneša būrimas susijungęs su gamtos jėgomis. Determinizmas, t.y. pasaulio tvarka, jos dėsningumas, pasak Klodo Levi-Stroso galėjo būti nuspėtas ir panaudotas dar prieš tai, kai buvo pradėta pažinti ir vertinti tam tikrus veiksmus, kurie turėję magiškų galių, taigi iš to galima būtų daryti išvadą, kad dalis veiksmų galimai buvo atliekami nesąmoningai iki tol, kol suvokta, kad jie iššaukia besikartojantį atoveiksmį, pvz. jei nežinodamas suburbi pikta ar gerą linkintį burtazodį, tas noras išsipildo, o vėliau atlikus tą patį veiksmą tai vėl pasikartoja keletą kartų, tas veiksmo atlikimas tampa sąmoningu ir netgi struktūruotu siekiant kuo tiksliau jį atkartoti. Dėl šios priežasties maginės apeigos ir tikėjimai, pasak autoriaus, galima būtų laikyti tikėjimo dar tik gimstančiu mokslu išraiška (magija + mokslas). Maginis mąstymas gali ne tik numatyti patį mokslą, bet ir įspėti geresnius mokslo rezultatus (magija ir mokslas - kaip du pažinimo būdai, nes abu siekia rezultato ir jį gauna, dažniausiai ir visai neblogą). Maginio pažinimo istorija yra ilgesnė nei mokslinio.

Klodus Levi-Strosas mini maginio jutimo sąvoką, kuri slypi atskirų genčių (kultūrų) tapatybėje. Jis išskiria havajiečių vienybę su juos supančiu gyvybės pasauliu, t.y. dvasiomis, dievais ir kitų žmonių sielomis, kurios slypi tikro havajiečio sąmonėje. Kaip ir dažno lietuvių sąmonėje slypi noras užkeikti ir prakeikti, linkėti blogo, nesėkmių kaimynui, svetimam ar artimui. Tai galima būtų laikyti lietuvių tapatybėje slypinčiu maginiu poreikiu, kuris dažnai yra sumišęs su kvailybe. Magijos elementai daugiausiai aprašomi iš etnografinių stebėjimų, kaip konkrečios gentys siekia savo tikslų pasitelkdamos augalus ar gyvūnus. Ne tik gydymui, apsisaugojimui, bet taip pat ir užkeikimams.

Religija ir mitologija

Knygoje sunku atskirti mistiką nuo mitologijos. Daug kalbama apie mitus ir apeigas, totemizmą. Mistikos sąvoka nėra apibrėžiama konkrečiai, kaip ir mitologijos.

Tuo tarpu mitai ir apeigos (kas yra susiję su mistika) yra žmogaus „sugebėjimo prasimanyti“ kūrinys, nusigręžęs nuo tikrovės. Jų pagrindinė vertė yra ta, kad iki mūsų laikų jie yra išlikę kaip stebėjimo ir mąstymo būdai.

Klodus Levi-Strosas daug kalba apie mitinį mąstymą, kuriam yra labai svarbi sąveika su gamta. Jis teigia, kad norint teisingai interpretuoti mitus ir apeigas (taip pat struktūriškai), būtina tiksliai nustatyti augalų ir gyvūnų tapatybę, tų, kurie naudojami ir minimi veiksmų metu. Tačiau svarbu pabrėžti, kad skirtingos tapatybės skirtingose kultūrose turi ne vienodas reikšmes. Autorius teigia, kad ne visi etnologai yra pasiruošę tam. Tam reikalingi ilgalaikiai stebėjimai, kurių metu galima susidaryti įspūdį apie augalų ir gyvūnų funkcijas. Mistinės galios gamtoje yra taip pat struktūruotos. Pvz. tekanti saulė turi 13 spindulių ir kiekvienas spindulys pagal atskirą sistemą atlieka savo funkciją. (osedžių gentyje). Svarbu pastebėti tai, kad knygoje pateikti pavyzdžiai yra daugiausiai pagrįsti primityvių bendruomenių stebėjimu, kurių mitinio (ir toteminio) mąstymo formos yra plačiau paplitusios.

Mitinis mąstymas validus kalbant apie mirtį. Mirusiaisiais reikia atsikratyti, kad jie mirę neišlietų sielvarto ant gyvųjų, dėl to vyksta įvairios apeigos, kad gyvieji galutinai atsikratytų velioniu. Tarp gyvųjų ir mirusiųjų vyksta socialinis žaidimas, kurį visuomet pralaimi gyvieji. Nors didelį vaidmenį lemia įvykių atsitiktinumas, o pati veikla yra struktūruota. Galima būtų diskutuoti,

kas krikščionių religijoje laimi po mirties: gyvieji ar mirusieji. Galbūt gyvieji laimi tokiu atveju, jeigu mirusysis nebūna išganytas ir patenka į pragarą. Doro krikščionio, kaip ir musulmono gyvenimo tikslas turėtų būti patekti į dangų pas Dievą, taigi ir šiuolaikinėse religijose religinis ir mitologinis santykis yra itin išreikštas jeigu patekimą į dangų arba į pragarą laikytume mitu. Tam galima būtų pritaikyti religinio mito sąvoką, o plačiau paanalizavus arba net gi pabendravus su dominančių religijų išpažinėjais būtų galima išskirti ir daug daugiau religinių mitų, kurie nebūtinai būtų susiję su gyvųjų ir mirusiųjų pasauliu.

Tokie religiniai mitai taip pat būtų pagrįsti žmogaus ir gamtos ryšiu, struktūruota veikla, moksliniu gamtos pažinimu. Seniau lietuviai mitinį mąstymą ir tikėjimą bei tam pritaikytas apeigas daugiausiai naudodavo agrariniais tikslais. Apeigos daugiausiai buvo susijusios su žemdirbyste siekiant lietaus, gero derliaus, vaisingumo ir pan. (gamtos ryšys). Kitas svarbus elementas buvo struktūruota veikla - konkrečiu metu ir vietoje detalios suplanuotos apeigos/ritualas siekiant konkretaus tikslo. Ir, be abejo, didelį vaidmenį čia atlieka mitinis mąstymas, nes kuriama sistema siekiant aiškumo, t.y., kad tikslas būtų pasiektas ir, primityviai kalbant, norai būtų išpildyti. Šiais laikais mūsų itin romantizuotos mitinės veiklos/ apeigos susipynė su religinių švenčių apeigomis. Dėl to ir galima matyti ypatingai glaudų religijos ir mitologijos (taip pat ir mistikos) santykį ir pasigilinę į šiuos apibrėžimus, sunkiai galime išskirti religijos ir mitologijos bruožus dėl jų persipynimo būdingo atliekamuose veiksmuose (apeigose, ritualuose).

Senosios religijos forma totemizmas. Totemizmo klasifikacijos. Ritualai ir jų atlikimo priežastys

Kludas Levi-Strosas savo knygoje nagrinėja vieną senąją religiją - totemizmą. Jis – pagal K. Levi-Strosą yra “analogija pagrįstas panašumo/prigimtinio ryšio pabrėžimas tarp atskirų giminių/klanų ir gyvūnų ar augalų rūšių” (Čiubrinkas 2007, p. 135). Toteminės gentys turi būti panašios į jų vardo gyvūnus, pvz. krokodilo genties atstovai turi kažkuo būti panašūs į krokodilus, šiuo atveju Krokodilo genties atstovai buvo laiko stipriais ir negailestingais ir tai buvo jų prigimtinis ryšys.

Pagal autorių totemizme kaip ir pirmykštėse kultūrose gamtos pasaulis yra suvokiamas per sunormintus simbolius, išreiškiančius bendruomenės, apie kurią kalbama vertybes, idėjas. Yra aiški mąstymo struktūra per kategorijas, visur egzistuoja paaiškinimai, kodėl gamtoje vyksta pokyčiai pagrįsti logiška sistema, o ji grindžiamos tam tikrais bendrumais (pvz. gyvatė ir termitynas, Luapulu tautelėje, taip pat ir Pietų Indijos torėjų gentyje), t.y. tos pačios augalų rūšys, kartu su jų gyvulinės ir augalinės kilmės parazitais priklauso tai pačiai mitinei ir toteminei grupei skirtingose gentyse (nuerų nuomone, rudoji skruzdėlė ir kobra panašios savo spalva).

Žmonių poreikis kurti struktūras ir turėti savo neformalų totemą išlieka iki šiol. Pvz. žemaičiai iki šiol savo simboliu, kurį galima vadinti totemu, laiko mešką. Žemaitis save laiko stipriu ir drąsiu, tokiu, kokia yra meška. Istorinės rekonstrukcijos klubų veikloje imituojuamoje žemaičių gentyje interjero detalėmis dažnai pasirenkamas meškos kailis, Žemaitijos miestų sporto klubų logotipuose taip pat galima rasti meškos atvaizdą. Taigi gamtos pasaulio elementas - meška, pagrįsta panašumo su gyvūno rūšimi principu galima vadinti totemu.

Totemizmo klasifikacijoje galima išskirti socialinį totemizmą, kur aptinkamose egzogaminėse ir endogaminėse gentyse totemizmas yra grįstas socialine darna ir yra svarbus moters vaidmuo, nes moterys gimdo vaikus, o vyrams tenka tik įsivaizduoti, kad jų apeigos skatina toteminių rūšių gausėjimą. Klasifikacijoje dar galima išskirti žemdirbišką totemizmą. Skirtingos gentys gali keistis maistu, sėklomis, jos gali valgyti arba priešingai, joms draudžiama valgyti savo totemiškąjį augalą ar gyvūną arba tai yra tiesiog nesvarbu. Iš to galima suprasti, kad totemai turi ir savo maginę ekonominę funkciją. Genčių bendravimas galėjo būti paremtas pasikeitimu maistu - iš moterų pusės augaliniu, iš vyro – gyvuliniu.

Ritualai ir jų atlikimo priežastys. Mitinis mąstymas spekuliatyvinėje plotmėje turi analogijų su skirtingos veiklos formomis praktinėje plotmėje. O šių dviejų elementų visumą galima

laikyti ritualu arba apeigomis, kurie yra būdingi totemizmui. Pasak autoriaus, norint teisingai interpretuoti apeigas (taip pat ir struktūriškai) būtina tiksliai nustatyti tapatybę augalų ir gyvūnų, kurie minimi ar naudojami apeigose. Neteisingai panaudotas augalas, ar augalas priklausantis visai kitai šeimai, taip pat neteisingai atliktas ritualas gali prišaukti visai nepageidaujamus rezultatus, nes pagrindinės ritualų atlikimo priežastys dažniausiai yra orientuotos į konkretų tikslą.

Išvados

K. Levi- Stroso knygoje “Laukinis mąstymas” daugiausiai kalbama apie senąją religiją - totemizmą. Knyga parašyta labai klampiu stiliumi, joje gausu tiek mokslinių pamąstymų, tiek juos iliustruojančių pavyzdžių, kuriuos skaitant reikia susidaryti įvaizdį apie autoriaus požiūrį į religijos sąveiką magija, mitologija ir totemizmu.

Maginiame ir mitiniame mąstyme, totemizmo pagrindine vyrauja struktūros, pagrįstos logika ir gamtos aspektais. Tuo tarpu klasikinėse religijose, jų apeigose taip pat galima įžvelgti dažnai mitologizuotus elementus, kurie religijų išpažinėjų yra perimti iš senųjų religijų.

K. Levi-Stroso teorijose vyraujančias mąstymo struktūras ir kategorijas, galima pritaikyti šiuolaikiniame socialiniame gyvenime, nes iki šiol išlieka žmonių poreikis kurti struktūras skirtingose srityse.

Literatūros ir šaltinių sąrašas:

1. Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos, Kaunas, VDU, 2007.
2. Levi-Strauss C. Laukinis mąstymas, Vilnius, Baltos lankos, 1997.
3. Boyer P. Explaining religious concepts. Levi-Strauss the brilliant and problematic ancestor, nuoroda internete, https://www.researchgate.net/publication/291891387_Explaining_religious_concepts_Levi-Strauss_the_brilliant_and_problematic_ancestor.